NACIONALITAT I CIUTADANIA AL SEGLE XXI

Drets universals i sobirania dels estats: una aporia

Mostafà Shaimi

Diversos refugiats sirians es manifesten a Edirne, Turquia, el 21 de desembre de 2015, amb una imatge d'Alan Kurdi, el nen que va aparèixer ofegat a la platja de Bodrum quan intentava arribar a Europa. Els refugiats reclamen poder travessar la frontera cap a Grècia. Fotografia: Alessio Mamo

La Declaració Universal dels Drets Humans no és fruit d'un procés de reflexió col·lectiva de les societats sobre la humanitat i els seus drets; tampoc neix en un context d'igualtat entre estats que conjuntament han elaborat el document, sinó que neix d'un procés dels estats, ideològic i històric, marcat per la postguerra mundial, pel nou règim i per la situació d'alguns països encara colonitzats i d'altres amb processos de descolonització parcial. Aquesta situació fundacional i motivadora de la Declaració, juntament amb la intenció de generar un marc de drets universals, va fer que el redactat de la Declaració sigui una expressió clara de l'idealisme polític carregat d'ètica universal, amb pocs instruments per poder ser materialitzada, i que, amb el pas del temps, ha demostrat que el seu contingut ha coaccionat poc la pràctica de vulneració de drets dels estats.

Aquest article [1] no pretén fer una revisió de la Declaració ni tampoc criticar-la, perquè considerem que és raonable que hi hagi un document de referència sobre els drets humans a escala internacional, sobretot quan la vulneració de drets és constant i conviu amb els processos democràtics. La idea d'aquest article és assenyalar que els estats nació vulneren drets humans recollits per la Declaració i que aquesta vulneració de drets ha esdevingut essencial en els fonaments dels estats nació. Sobretot ens fixarem en com a l'"ésser

immigrant", com a categoria política, se'l despulla dels seus drets com a persona i com aquest fet representa la prova de la vulneració de drets humans per part dels estats democràtics d'una manera sistemàtica malgrat les indicacions de la Declaració.

L'alteritat inferioritzada

Com es pot constatar, la separació entre ciutadans i no ciutadans és un fet constitutiu dels estats nació. Aquesta separació representa una categorització de les persones que en situa algunes en una categoria de ple dret malgrat que no sigui la situació òptima (categoria de ciutadà), i ubica les altres en situació de menys drets respecte a les primeres (alteritat inferioritzada).

L'alteritat inferioritzada engloba diferents categories de persones que són concebudes i tractades com a alteritats que no formen part del conjunt de la societat, del "nosaltres". És l'immigrant que és a les portes d'algun país occidental; és l'immigrat que ja hi està instal·lat; són els descendents de les famílies migrades; és el grup que es concep com a culturalment diferent; són les persones amb característiques físiques diferents del grup majoritari.

Si ens fixem en aquest "altre" quan és un immigrant (ésser immigrant), veiem que no es tracta només d'una categorització juridicoadministrativa de pas temporal que ha de viure qualsevol persona que ve d'altres indrets empobrits per instal·lar-se a Europa, Espanya o Catalunya; sinó que és, en primer lloc, un estatus social que té a veure amb les dimensions socioculturals i econòmiques, però sobretot polítiques, que marquen el terreny on estarà ubicat. No és benvingut ni benvolgut. Entra per la finestra perquè la porta li és tancada, i no importa d'on fuig ni per què. I si surt d'allà on viu i no arriba allà on vol anar tampoc passa res. Com a molt, i si hi ha sort i el seu cos apareix en algun lloc, s'enterra com a anònim i s'identifica amb un número de sèrie als cementiris de Tarifa, Lesbos, Lampedusa o Califòrnia, entre d'altres. El destí de l'"ésser immigrant" és la mort, la mort física que les fronteres de l'Europa blindada testimonien cada dia. O la mort política, que és el destí que espera als qui han tingut sort i han superat els obstacles de la mort física [2]. L'"ésser immigrant", a les portes d'Europa i dins d'Europa, és el lloc de l'"altre", marcat i generat pel "nosaltres" europeu i occidental; és l'expressió d'un racisme gradual que té un marc delimitat que va des de la inferiorització parcial fins a la categoria de "no-persona", és a dir, la inferiorització total.

> L'ésser immigrant, a les portes d'Europa i dins d'Europa, és l'expressió d'un racisme gradual que va des de la inferiorització parcial fins a la categoria de "no-persona". Se'l tracta com una alteritat que no forma part del conjunt de la societat, del "nosaltres"

A les portes d'Europa i dins d'Europa, aquesta vida despullada posa de manifest la tensió generada entre la garantia dels drets humans universals i la sobirania dels estats. Des del sorgiment de la Declaració Universal dels Drets Humans, com planteja Benhabib [3], el dret a tenir drets significa reconèixer a tot ésser humà l'estatus universal de persona independentment de la seva ciutadania nacional. La Declaració Universal dels Drets Humans —més enllà de les crítiques que es poden fer sobre com es va originar, el context, qui hi va participar i les seves pretensions— declara: (1) "Tota persona té dret a circular lliurement i a triar la seva residència dins les fronteres de cada Estat" i (2) "Tota persona té dret a sortir de qualsevol país, àdhuc el propi, i a retornar-hi" [4]. Però, a la vegada, el projecte de Declaració dels Drets i Deures dels Estats, impulsat per les Nacions Unides, manifesta en l'article 2: "Tot Estat té dret a exercir jurisdicció sobre el seu territori i sobre totes les persones i les coses que s'hi troben, sense perjudici de les immunitats reconegudes pel dret internacional" [5]. Aquesta sobirania dels estats genera una aporia i associa necessàriament els drets universals a la ciutadania. En aquest sentit, l'"ésser immigrant" està al límit entre la retòrica universalista dels drets i el fet de ser víctima de l'aplicació particular de les fronteres dels estats.

L'estat d'excepció

La demostració més important de la sobirania de l'Estat —a part del monopoli de l'exercici de la violència— és, fent vàlida la famosa definició de Carl Schmitt [6], quan aquest "decideix sobre l'estat d'excepció". Però, com un estat en un context de democràcia liberal pot exercir l'estat d'excepció? Justament aquesta qüestió —en el fons, política— és negada per la majoria dels juristes del dret públic, que la interpreten com una qüestió purament jurídica que té a veure amb la necessitat de la gestió momentània d'una amenaça interna o externa i amb un context concret d'urgència. Aquesta posició delata la concepció romàntica del dret que nega la violència constitutiva del dret mateix. En aquest sentit, Benjamin, en la seva vuitena tesi sobre el concepte de la història, afirma:

> La tradició dels oprimits ens ensenya que l'estat d'excepció en què vivim és la regla. Hem d'arribar a un concepte d'història que correspongui a aquest fet. Tindrem llavors davant nostre, com la nostra tasca, la producció de l'estat d'excepció efectiu, de manera que millorarà la nostra posició en la lluita contra el feixisme (citat per Agamben, 2004) [7].

Des d'aquesta perspectiva, l'estat d'excepció és una forma política normalitzada i generalitzada en les relacions internacionals, però també a l'interior dels estats nació, i és la norma i la regla que pauta la política [8]. En aquest sentit, malgrat que l'"ésser immigrant" representa un cas paradigmàtic d'aquest estat d'excepció, generalment, no es concep que l'exercici regular i sistemàtic de normes d'excepció i suspensió de drets de l'"ésser immigrant" sigui un estat d'excepció permanent. A continuació exposarem un argument a favor d'aquesta posició.

L'"ésser immigrant" dins del territori europeu viu l'estat d'excepció i la suspensió dels drets d'una manera permanent, perquè, d'una banda, no té els mateixos drets que tenen els ciutadans i, d'altra banda, està regit per normes que només l'afecten a ell, és a dir, normes jurídiques que només se li apliquen a ell i no a les persones ciutadanes del país on es troba. A més, ha de complir totes les obligacions fiscals i tributàries com la resta de ciutadans. Hi ha una diferència jurídica i administrativa que es tradueix en una diferència política i esdevé una línia divisòria en matèria de drets que separa l'"ésser immigrant" dels nacionals europeus. Aquest estat d'excepció que viu l'"ésser immigrant" i la suspensió de drets són estructurals i normalitzats. Són lleis aprovades democràticament per part de dretes i esquerres en cambres, parlaments i congressos de diputats a Europa. Són normes com la Llei orgànica 4/2000, d'11 de gener, sobre drets i llibertats dels estrangers a Espanya i la seva integració social —modificada diverses vegades per endurir-la— que perpetuen la categoria de l'"ésser immigrant" i fan de l'estat d'excepció la norma habitual i el paradigma natural del govern "democràtic".

Els actuals estats "democràtics" i liberals europeus posen en pràctica aquestes normes i lleis que directament o indirectament causen exclusió, segregació i violència. Tot i ser normes de regulació que tenen forma i estructura legals i una suposada legitimitat política, aquestes pràctiques resulten particularment invasives i eloqüents per si mateixes. En nom de regular i ordenar el fet migratori es desenvolupen normatives que, en lloc de ser equiparatòries i igualitàries, són creadores de desigualtats. Per sortir parcialment de l'excepcionalitat, l'Estat —per exemple, en el cas espanyol— estableix dues regles del joc diabòliques que no deixen de ser l'extensió de l'estat d'excepció. D'una banda, fracciona l'accés als drets en el sentit que, a mesura que passa el temps, l'"ésser immigrant" pot anar accedint a més drets sempre que no caigui en la il·legalitat (irregularitat sobrevinguda) i no cometi cap tipus de delicte. D'altra banda, l'Estat estableix una dinàmica de meritocràcia amb relació a l'accés als drets, és a dir, exigeix alguns requisits arbitraris per concedir drets i, si no es compleixen, independentment de les causes, no atorga aquests drets.

Aquesta situació provocada per l'estat d'excepció deriva en la desigualtat política que viu l'"ésser immigrant" quotidianament, una realitat a través de la qual viu l'exclusió i experimenta que no és igual que els nacionals, i per això ha d'ocupar l'estatus que li toca: llocs de treball a què accedeix, barris on viu, escoles on van els seus fills i filles, llocs d'oci que freqüenta, llocs que ocupa en l'espai públic, etcètera. La situació administrativolegal serveix com a excusa per exercir la discriminació, com afirma Arendt:

> De fet, vivim en un món en què els éssers humans com a tals fa temps que van deixar d'existir, ja que la societat ha descobert en la discriminació la gran arma social amb què un pot matar homes sense vessament de sang, ja que els passaports o els certificats de naixement, i de vegades fins i tot els resguards de l'impost sobre la renda, ja no són papers oficials sinó qüestions de distinció social (Arendt, 2009: 364) [9].

És evident que les condicions materials per a la població en general poden ser desfavorables depenent de la categoria socioeconòmica que ocupa la persona. Però en el cas de l'"ésser immigrant", la categoria és predeterminada simbòlicament i materialment i el lloc que ha d'ocupar és delimitat prèviament. L'exclusió és màxima, afecta totes les esferes de la seva vida; l'"ésser immigrant" és qüestionat en totes les seves formes de fer i de ser. Només és acceptat parcialment quan desenvolupa la psicologia de l'oprimit i assimila les conductes que se li demanen o quan és un triomfador en algun camp concret, com per exemple l'esport o l'art. Aquesta desigualtat estructural, a banda de ser un obstacle per a una vida digna, és la base de la fractura de la vida comuna.

No hi ha possibilitat de formar part d'una comunitat si no hi ha dret a decidir sobre els assumptes d'aquesta comunitat. L'"ésser immigrant" no és admès com a part del tot de ple dret, no pertany al "nosaltres". Està condemnat a la mort política pel tribunal de l'estat d'excepció, se li prohibeix la participació política, és a dir, no se li reconeix un dret fonamental tan primordial com és la llibertat. Tampoc li és permesa la participació puntual —en les eleccions—fonamentada en la delegació estructurada de la decisió política [10]. Pateix l'exclusió gairebé absoluta de la vida pública, no pot actuar ni formar una opinió que pugui influir en el conjunt de la comunitat, fins i tot en els casos en què es tracta d'ell i n'és el protagonista sense voler-ho. Li és reservat l'espai del silenci i la invisibilitat. Només és visibilitzat com a estrany, com a exòtic i d'una manera folkloritzada, fet que serveix en els discursos de la diversitat cultural —multiculturalisme i interculturalisme—, o com a boc expiatori a qui podem culpar; com a problema i element aliè i contaminant que cal controlar, vigilar i fins i tot extirpar.

Al meu parer, la discussió sobre la democràcia i l'estat d'excepció ha de traspassar els límits de la teoria jurídica i s'ha de situar en el terreny polític. Cal remarcar que l'estat d'excepció manifesta una crisi política mal gestionada i portada lluny dels paràmetres de la democràcia com a garantia de drets i igualtats per a tothom. Si l'estat d'excepció i la suspensió de drets atorguen una forma legal a allò que no hauria de ser legal, aleshores la teoria jurídica només ho pot justificar com a *raó d'Estat*.

> El racisme fa de l'assassinat de l'altre un esdeveniment quotidià, ja que interioritza i normalitza la guerra de la societat contra els seus enemics. La frontera és un espai de guerra on, en nom de la sobirania i del dret, l'Estat mata

Però l'"ésser immigrant", a més de patir la negació gradual de ser persona, és en molts casos un *boc expiatori* i se'l responsabilitza de molts mals polítics, econòmics i socials. És l'enemic ideal per desviar l'atenció dels problemes reals que pateix la societat i és el *cap de turc* idoni per unificar la comunitat. Encaixa perfectament com a element d'amenaça, ja sigui cultural, religiosa, econòmica, lingüística o de seguretat. L'"ésser immigrant" s'instrumentalitza fins a tal punt que es pot presentar com a amenaça real, s'exerceix sobre ell la sospita permanent i es considera un element contaminador per a la salut del poble. La

comunitat el concep com a amenaça i s'ha d'immunitzar contra ell. El "nosaltres" viu l'amenaça permanent de l'"altre", i d'aquesta manera s'estableix una dialèctica volguda i interessada, parafrasejant Esposito [11], de *communitas-immunitas*.

El racisme com a mecanisme de poder

Si la societat és un contínuum (nosaltres) que cal protegir, el poder polític (l'Estat) esdevé un poder sobre la vida, un biopoder, que ha de protegir i purificar la comunitat, la superraça davant dels elements contaminadors, és a dir, la subraça [12]. Així, l'Estat introdueix i activa el racisme com a mecanisme de poder sobre la vida, un poder que es desenvolupa sobre dues potes: la repressió i la producció.

L'Estat del biopoder és l'Estat del benestar públic. Es legitima perquè proporciona i proveeix les condicions materials de supervivència i de propagació de la vida. Per aquesta raó, un Estat perdria la seva legitimitat i credibilitat si no pogués protegir la seva ciutadania de la mort ocasionada per malalties, etcètera, i si no pogués garantir la seguretat davant la violència interna, el crim o la pobresa extrema. Que hi hagi, per exemple, altes estadístiques de mortalitat infantil és inadmissible per a un Estat del biopoder. La vida passa a ser objecte i objectiu en la tecnologia de poder; en contrast, la mort, per aquesta raó, és exiliada de la vida pública i del cos social.

Igual com el racisme biològic va ser una justificació per a la millora de l'espècie, el racisme de l'Estat actual es justifica per defensar la societat contra una part considerada contaminant. D'aquesta manera, s'inscriu el racisme en l'Estat del biopoder. I, en aquest sentit, Foucault afirma:

> […] el racisme, crec, assegura la funció de mort en l'economia del biopoder, segons el principi que la mort dels altres és el reforçament biològic d'un mateix en tant que s'és membre d'una raça o d'una població, en tant que s'és element en una pluralitat unitària i vivent (Foucault, 2012: 315) [13].

El racisme normalitza i medicalitza la guerra i fa de la guerra la condició permanent de la societat. El biopoder exerceix la guerra en nom de la seguretat; és un poder que ha de garantir mecanismes asseguradors. Davant de qualsevol amenaça, es pot matar en nom de la seguretat. El racisme banalitza el genocidi i fa quotidians el linxament i les amenaces sospitoses per a la salut del cos social. El racisme fa de l'assassinat de l'"altre", que és concebut com a contaminador del cos social superior, un esdeveniment quotidià, ja que interioritza i normalitza la guerra de la societat contra els seus enemics. Protegir la societat dels individus i grups estranys als ulls del "nosaltres" implica que estiguem preparats per matar, per assassinar els que l'amenacen, els seus enemics. I si entenem la societat com a unitat de vida, com un continu de qui viu, llavors aquestes amenaces i enemics són de naturalesa biològica.

La mort a la frontera dels estats nació europeus i occidentals és una mort que forma part de la biopolítica, de l'exercici del racisme dels estats per protegir una massa nacional dels "altres". La frontera, en aquest sentit, és l'expressió màxima de la batalla contra els invasors i contaminadors. Alguns elogien la frontera perquè és el símbol de la sobirania, de la diferència i de la resistència a l'universalisme [14], però obvien que, en nom de la sobirania i del dret, es marca la línia física d'allò que ha de viure i allò que ha de morir. No hi ha ètica possible a la frontera; és un espai de guerra on, en nom de la sobirania i del dret, l'Estat mata. Aquesta frontera acompanya a l'"ésser immigrant" a l'interior de l'Estat, i, juntament amb la frontera, també l'acompanya la mort; en aquest cas no la mort física, però sí, com diu Foucault, la mort política:

> Per descomptat, per donar mort no entenc simplement la mort directa, sinó també tot allò que pot ser mort indirecta: el fet d'exposar a la mort, de multiplicar el risc de mort d'alguns o, simplement, la mort política, l'expulsió, el rebuig, etc. (Foucault, 2012: 314) [15].

Davant d'aquesta dinàmica dels estats nació en què el racisme ha esdevingut una eina de govern i l'estat d'excepció la regla de la governabilitat, la Declaració Universal dels Drets Humans ha quedat com un document de poca incidència política. De fet, la Declaració, més enllà de la seva orientació com a horitzó d'una ètica desitjable (necessària), ha esdevingut una forma retòrica dels estats per, sovint, maquillar la seva política.

REFERÈNCIES I NOTES

1 — Algunes idees d'aquest text estan recollides a l'article: Shaimi, Mostafà (2017). "'Ser immigrant': una categoria biopolítica". *Antígona emmordassada*. Manresa: Tigre de Paper.
2 — Evidentment hi ha resistències a la mort política, lluites de persones i col·lectius. Però aquí ens referim al marc establert i predeterminat.
3 — Benhabib, Seyla (2017). *Existeix el dret a tenir drets?* Centre de Cultura Contemporània de Barcelona (CCCB). Barcelona: Col·lecció Breus CCCB, número 83.
4 — Article 13 de la Declaració Universal dels Drets Humans, adoptada i proclamada per l'Assemblea General de les Nacions Unides en la seva resolució 217 A (III), de 10 desembre de 1948.
5 — Article 2 de la Resolució 375 (IV) de l'Assemblea General de les Nacions Unides. Projecte de Declaració de Drets i Deures dels Estats.
6 — Schmitt, Carl (1985). *La dictadura. Desde los comienzos del pensamiento moderno de la soberanía hasta la lucha de clases proletarias*. Madrid: Alianza Editorial.
7 — Agamben, Giorgio (2004). *Estado de excepción: homo sacer II, 1*. Buenos Aires: Adriana Hidalgo Editora. Traducció pròpia.

8 — Hardt, Michael; Negri, Antonio (2004). *Multitud: guerra y democracia en la era del imperio*. Barcelona: Debate. Veure també Agamben, Giorgio (2004). *Estado de excepción: homo sacer II, 1*. Buenos Aires: Adriana Hidalgo Editora.
9 — Arendt, Hannah (2009). "Nosotros, los refugiados". *Escritos judíos*. Barcelona: Paidós Ibérica. Traducció pròpia. Veure també Arendt, Hannah (1997). *¿Qué es la política?* Barcelona: Paidós Ibérica; Arendt, Hannah (1993). *La condición humana*. Barcelona: Paidós Ibérica.
10 — Podrà votar en les eleccions municipals si hi ha acords de reciprocitat amb el seu país d'origen.
11 — Esposito, Roberto (2005). *Immunitas: protección y negación de la vida*. Buenos Aires: Amorrortu.
12 — Foucault, Michel (2012). *Cal defensar la societat*. Cànoves: Proteus. Traduït per Pilar Ballesta i Pagès.
13 — Foucault, Michel (2012). *Cal defensar la societat*. Cànoves: Proteus. Traduït per Pilar Ballesta i Pagès.
14 — Debray, Régis (2016). *Elogio de las fronteras*. Barcelona: Gedisa.
15 — Foucault, Michel (2012). *Cal defensar la societat*. Cànoves: Proteus. Traduït per Pilar Ballesta i Pagès.

Mostafà Shaimi

Mostafà Shaimi és professor associat del Departament de Pedagogia de la Universitat de Girona (UdG). Graduat en Filosofia, s'ha especialitzat en temes relacionats amb el racisme, la religió i la laïcitat, així com en àmbits com l'educació, la intervenció social i el desenvolupament comunitari. És coordinador del curs Visiblitzant els Racismes: Discursos, Pràctiques i Resistències (UdG). També va ser coordinador del màster en Diversitat Religiosa: Pensament, Realitat, Governança (2018-2021) de la Universitat de Girona. És autor de diverses publicacions, entre les quals, "«Ser immigrant», una categoria biopolítica", dins l'obra *Antígona emmordassada* (2017); *Diversitat religiosa i laïcitat a les escoles i hospitals de la ciutat de Girona* (2017) o "Desmitificar la cultura i re-encantar la política", dins d'*Una laïcitat inclusiva per a una societat diversa* (2022). És articulista al diari Ara i col·laborador de TV3. També és membre de l'Espai Antiracista i de la Plataforma Salt'Educa contra la segregació escolar.